

Mag Hella

Tereske temploma a késő középkorban

2014



MÁTYÁS KIRÁLY MÚZEUM
VISEGRÁD

Noha sosem merült feledésbe, hogy a Nógrád megyei Tereskén egykor bencés apátság állt, a 19. század végén olyannyira átalakították templomát, hogy 1913-ban az akkori plébános ezt vetette papírra vele kapcsolatban: „*stílusa, építkezése sem olyan, hogy ebből következésének idejére lehetne következtetnünk.*”¹ Az 1950-es években állítólag még Entz Géza is „*egy teljesen jellegtelen templomnak*” nevezte.² Természetesen ezen vélekedéseket gyökeresen megváltoztatta az 1960-as években végzett műemléki kutatása és helyreállítás, amely során feltárultak a templom nem is sejtett – inkább csak remélt – középkori részletei.

Ezt követően több publikáció látott már napvilágot az épülettel kapcsolatban, felhívva a figyelmet kiemelkedő értékeire – ezek között elsősorban az északi hajófal Szent László legendáját ábrázoló falkép-ciklusa,³ s a szentély *all'antica* stílusban faragott pasztofóriuma említendő. Ennek ellenére a helyreállításhoz kapcsolódó, Kozák Károly által 1962 és 1974 között végzett régészeti ásatás és falkutatás letanyaga továbbra is feldolgozatlan. E munkák során számos kőfaragvány került elő, amelyek legnagyobb része a késő középkorra datálható. Jelen tanulmányban néhány, az e töredékek feldolgozása kapcsán felmerült kérdésről esik majd szó, különös tekintettel a templom szentélyének 15. század végén végzett átépítésére.⁴

A tereskei apátság és templomának története – az írott források tükrében

Tereske – későbbi források által a bencés rendhez tartozónak mondott – apátságának első



1. *A tereskei Nagyboldogasszony-templom (a szerző felvétele, 2011)*

említése a Váradi Regestrumban található.⁵ Ebből kiderül, hogy 1219-ben már egy – meg nem nevezett rendhez tartozó – monostor működött Tereskén. Alapításának dátuma, illetve az alapító személye nem ismert. A 13. század során többször is említik az apátság Vadkert⁶ és Szátok melletti – azaz közvetlen közelében fekvő – birtokait.⁷ A 14. század végéről két írott forrás ismert: 1383-ban ugyancsak egy határjárás kapcsán írnak le egy, a monostorhoz tartozó

1 Chobot 1913, 60.

2 Idézet Pálos Frigyes nyomán. Pálos 2010, 72. 1. lábjegyzet.

3 Ennek restaurálását Rády Ferenc végezte, aki több cikkben is megírta az általa végzett munka történetét: Rády 1974; Rády 1977a; Rády 1977b. A ciklus tágabb kontextusban való elhelyezésével, művészettörténeti értékelésével Pálos Frigyes, illetve röviden Prokopp Mária foglalkozott: Prokopp 1983; Prokopp 1987; Pálos 2010.

4 A tanulmány az ELTE-BTK Régészettudományi Intézetében történelem alapszak, régészet szakirányon 2013-ban, *A tereskei Nagyboldogasszony-templom* címmel írt szakdolgozatom egy részének átdolgozott változata. Mag 2013.

5 Az 1219-ben lezajlott perből arról értesülünk, hogy a tereskei monostor apátja – „*abbas de loco Triskai monasterio*” – a poroszlói apátot, valamint annak kegyurát, Barakonyt perelte 20 márka miatt. Karácsonyi – Borovszky 1903, 236. Nr. 222.

6 A mai Érsekvadkert.

7 1255-ben az esztergomi érsek vadkerti birtokának bejárásakor említik, hogy határos a tereskei monostor (*monasterij Triske*), valamint Tóttreske (*Tottriske*) földjeivel, 1274-ben pedig egy birtokeladási ügy kapcsán végzett határjárás említ egy, a tereskei apáttal határos erdőt – „*silvam (...), ubi est commetaneus Abbas de Triske*” – ugyancsak Vadkert közelében. Knauz 1874, 422–424. Nr. 553. és Wenzel IV, 45. 22. szám.



2. A templom déli oldala (Mordovin Maxim felvétele, 2012)

területet,⁸ majd néhány évvel később, 1390-ben, Miklós tereskei apát tűnik fel egy oklevélben.⁹

A monostor a 15. század második felében bukkan fel ismét a forrásokban: 1467-ben, II. Pál pápa egy oklevelében meghagyja János tereskei apátnak, hogy Albert bozói préposttal együtt gondoskodjanak az elpusztult szécsényi ferences kolostor újjáépítéséről, és a szerzeteseknek való visszaadásáról.¹⁰ Néhány évvel későbből, 1485-ből fennmaradt egy, a Szentszék-től érkezett dokumentum, amely válasz Bajoni István korábbi folyamodványára.¹¹ Ebből tudható, hogy Bajoni a tereskei Szűz Mária tiszteletére szentelt monostort – amelyet *commendaként* bírt – újjáépíttette, de időközben tűz ütött ki, így további munkálatok váltak szükségessé. E forrás több szempontból is kiemelt figyelmet érdemel: egyrészt ez az egyetlen, amely az apátság



3. A szentély déli oldala (Mordovin Maxim felvétele, 2012)

8 Fejér X/I, 103. LIII. szám. Az itt leírt terület is Vadkert és Szátok között feküdt.

9 Zsigmondkori oklevéltár I, 163. 1424. szám.

10 „Erre vonatkozó iratok a pozsonyi ferencendi zárdában.” Chobot 1913, 59. 1. lábjegyzet.

11 Czaich 1903, 6.



templomának épületére vonatkozó információt tartalmaz, másrészt ekkor említik először, hogy a monostort Szűz Mária tiszteletére szentelték.

Egy, a váci káptalan által 1493. április 2-án kiadott oklevélben Bajoni még a monostor *commendatoraként* szerepelt.¹² Később azonban – ismeretlen okból és időpontban – elveszítette ezt a tisztséget, aminek következtében az épülettel és javaival II. Ulászló rendelkezett.¹³ A király egy keltezetlen oklevelében a szerzetesek által elhagyott, és *commendator* nélküli apátságot minden tartozékával az Esztergom-szigeti bencés apácáknak adományozta.¹⁴ A rendelkezést II. Gyula pápa 1508-ban erősítette meg.¹⁵ Ebből az időből két arra vonatkozó forrás is ismert – 1506-ból, illetve 1508-ból, – hogy Werbőczy István *Dednek puszta* tulajdonosa,¹⁶ amely terület korábban a tereskei monostorhoz

4. *A szentély kelet felől (Mordovin Maxim felvétele, 2012)*

tartozhatott.¹⁷ Ugyanakkor 1536-ban egy szomszédos terület tulajdonoscsereje kapcsán bukkan fel Tereske és Apácafalva, ahol a forrás szerint még ekkor is birtokosok az Esztergom-szigeti apácák.¹⁸ Nógrád megye néhány évvel későbbi, 1542. évi adóösszeírásában azonban már azt olvashatjuk, hogy „*Tereske olim monialium nunc domini Balassa*”, illetve „*Apacza olim earundem nunc d. Balassa*,” azaz az apácák mindkét egykori birtoka már Balassi Menyhérté.¹⁹ Néhány évvel később, 1549-ben Tereskén az esztergomi érseket, Apácafalva esetében pedig ismét az Esztergom-szigeti bencés apácákat nevezi meg birtokosként egy adóösszeírás.²⁰ Mindeközben az oszmán-török hódítás Nógrád

12 Kellemesi Melczer 1890, 127. 76. szám.

13 PRT XII/B, 190.

14 A forrást közlő Fraknoi Vilmos szerint az oklevél „1493 táján” keletkezett. Fraknoi 1899b, 57.

15 A váci egyházmegye 1915, 74.

16 Fraknoi 1899c, 354–355. Megjegyzendő, hogy a forrásokban említett *Dedneknek* a Tereskétől délkeletre fekvő Dennek pusztával való azonosítása Chobot Ferenc nevéhez köthető (Chobot 1913, 59). Fraknoi Vilmos nem tudta azonosítani *Dednek*et, a Werbőczy birtokait jelölő

térképén feltételelesen Szécsény közelében helyezte el (Fraknoi 1899c).

17 A váci egyházmegye történeti névtára című kötet szerint az 1383. évi határjárás az apátság azon birtokait írja le, amit ma Denneknek mondanak. Az 1383-as oklevélben ugyanakkor ez a megnevezés nem szerepel.

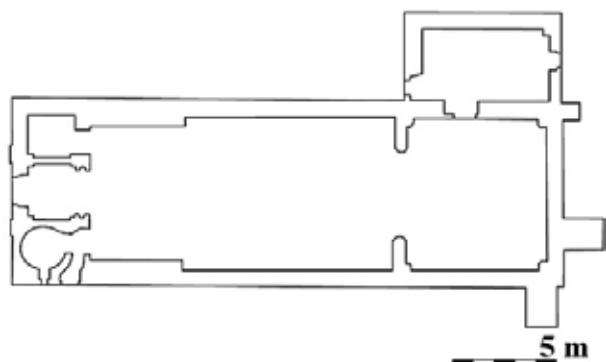
18 Az esztergomi főkáptalan 1871, 176–177. Nr. 150.

19 Bártfai Szabó 1911, 654.

20 Maksay 1990, 500; 520.



5. A templom belső tere (forrás: http://upload.wikimedia.org/wikipedia/hu/6/60/Tereske_templom_belsoe_.jpg)



6. Reneszánsz pasztofórium a szentély északi falában (a szerző felvétele, 2011)

7. A templom alaprajza

vármegye területét is elérte, s legkésőbb 1548-ra Tereske is biztosan a hódoltság területén feküdt.²¹ Látható, hogy az egykori apátság jelenleg tárgyalt középkor végi építéstörténete szempontjából különös figyelmet érdemlő 15. század végi, 16. század eleji időszak meglehetősen összetett képet mutat. A falu ezután a 16. századi török adóösszeírásokban többször felbukkan a nógrádi szandzsák részeként.²² A század végén, a tizenöt éves háború során a területet visszafoglalták ugyan, azonban lényegében továbbra is a török fennhatóság és a folyamatos betörések voltak jellemzőek a vidékre – egészen a valami-

kor a 17. század utolsó évtizedeiben bekövetkezett végleges felszabadulásig.²³

Régészeti kutatások Tereskén

Amint fentebb már esett róla szó, a templom a 20. század második felében megindult műemléki helyreállítás kezdetéig egy igen jellegtelen épület képét mutatta, következésképpen a művészettörténeti-régészeti kutatást kevésbé érdekelte, inkább történeti munkákban találkozunk az elpusztult tereskei apátság említésével.²⁴ A ma is álló templomépület megítélésében voltaképpen egy, a térséget 1951-ben megrázó földrengés hozott fordulatot: Patay Pál a nevezett évben járt a helyszínen, s a következőket írta jelentésében: „Bár eredeti alakjából nagy mér-

21 Vö.: Makkai 1954, 55.

22 1562–1563: Velics – Kammerer 1886, 132; 1579: Velics – Kammerer 1886, 312; 1583–1584, 1584–1585, 1592: Borovszky [1911], 127.

23 Makkai 1954, 60.

24 Például: PRT XII/B, 189–190; Chobot 1913.

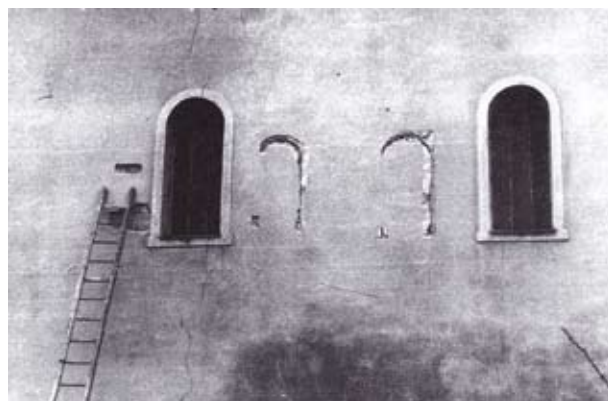


8. A templom szentélye 1963 körül (Pálos 2010, 25.)

tékben kiforgatták [a templomot], több átépítés jól felfedezhető rajta, különösen, hogy az idei [1951] február havi földrengés következtében a vakolat több helyen lepergett a falról.”²⁵ A Magyarország Műemléki Topográfiaja sorozat Nógrád megyei, 1954-ben megjelent kötetéből arra következtethetünk, hogy a hajó déli oldalának nagy gótikus ablakai már ekkoriban láthatóvá váltak.²⁶ A műemléki topográfiai kötet leírása – érthető módon – az egyetlen akkoriban középkorinak vélt részletre, a pasztofóriumra

25 MNM Adattár 308. T. IV.

26 „(...) a tereskei templom formáiban a későgótika csúcsíves szerkezetei játszották a legnagyobb szerepet, amit támpillérei és hatalmas, csúcsíves ablakainak töredékei mutatnak a XIX. század végén teljesen kiforgatott templomkülsőn.” – szól Genthon István leírása. Nógrád megye műemlékei 87–88; 423–424.



9. A falkutatás kezdete a déli homlokzaton (Pálos 2010, 26.)

koncentrált, amelyet tévedésből átmeszelt vörösmárványból valónak tartott.²⁷

Nem sokkal ezután fény derült rá, hogy az épület sokkal több középkori részletet őriz, mint azt korábban gondolták. A templom – időközben műemléki helyreállítássá váló – felújítása 1961 nyarán kezdődött az akkori tereskei plébános, Pálos Frigyes irányításával. A szentélyben előkerült korábbi falmaradványok miatt az Országos Műemléki Felügyelőséget is értesítették. A hivatal 1962 márciusában a helyszínre küldte Kozák Károlyt, aki megszakításokkal ugyan, de körülbelül egy évtizeden át kutatott itt.²⁸ 1962-ben a szentélyben, majd 1964-ben a hajó területén zajlottak a munkálatok. 1963-ban megkezdődött a vakolat leverése a külső homlokzatokon, ezt követően 1965-ben az egykori kriptában végeztek szintsüllyesztést, illetve megindult az épületen kívüli kutatás is a 19. században lebontott nyugati toronypár megtalálásának céljából. 1967-ben a templomtól délre eső területen kutattak, ahol kis mélységben jelentkeztek az egykori kolostor épületeinek falmaradványai. 1969–1973 között a hajó és a szentély utólagos bélésfalait bontották el, majd az ezek alatt megtalált középkori freskók restaurálása zajlott. Ezt követően már csak egyetlen

27 Nógrád megye műemlékei 424.

28 Az ásatással és helyreállítással kapcsolatos legfontosabb dokumentumok, illetve fényképek a következő helyeken lelhetők fel: Forster Gyula Nemzeti Örökség-gazdálkodási és Szolgáltatási Központ Tervtára (a továbbiakban: Forster Tervtár) 11325, 25872 számú jelzetek. 123 darab fénykép ugyanezen intézmény Fotótárában. Továbbá: Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti Adattára (a továbbiakban: MNM Adattár) VIII. 150/1968. jelzet.



10. A szentély gótikus ablaka a déli oldalon, kibontás közben (Pálos 2010, 27.)

kisebb régészeti kutatás folyt a területen: 1974-ben egy, a templomtól délre található sírt tárt fel Kozák Károly. Munkájának eredményeit azonban nem publikálta, csupán rövid jelentések láttak napvilágot a Régészeti Füzetek hasábjain.²⁹ Az ásató régésszel ellentétben az említett egykori plébános, Pálos Frigyes, 2000-ben monográfiát jelentetett meg a templomról.³⁰

Az ásatási dokumentáció, valamint Pálos Frigyes munkájának áttekintése és értékelése után elmondható, hogy öt építési periódus különíthető el teljes bizonyossággal.³¹ A templom

29 Kozák 1963; Kozák 1968; Kozák 1975.

30 Pálos 2000. A könyvet 2010-ben – némi kiegészítéssel – ismét kiadták. A továbbiakban a legfrissebb, 2010-es kiadásra fogok hivatkozni: Pálos 2010. Ugyanakkor megjegyzendő, hogy a monográfia alapját Pálos Frigyes 1981-ben, az ELTE–BTK Művészettörténeti Intézetében írt szakdolgozata jelenti (Pálos 1981), a megjelent könyvek ezzel jórészt szó szerint megegyeznek, csupán képanyag tekintetében bővebbek.

31 Kozák Károly az ásatásról készült rövid jelentésében nem tér ki részletesen az építési periódusokra, csak egy-két, utalásszerű megjegyzést tesz. Ebből kifolyólag szem előtt tartandó, hogy amikor a Kozák-féle periodizációról esik szó, akkor ez alatt elsősorban a 2. számú

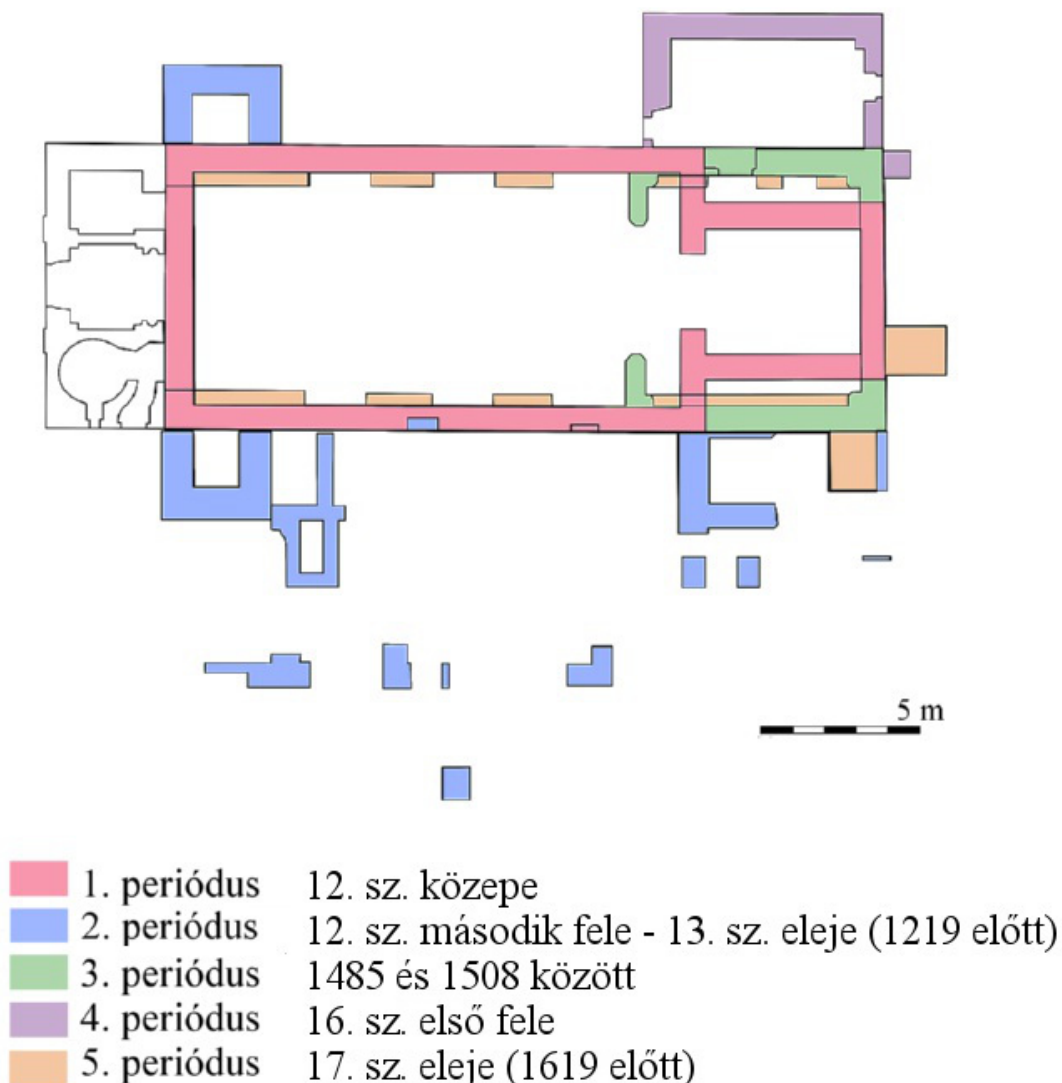


11. Falkutatás és ásatás a templom déli oldalán (Pálos 2010, 27.)

legkorábbi, első periódusában egy egyhajós, torony nélküli épület lehetett, egyenes záródású szentéllyel. Alaprajzi, illetve építéstechnikai jellegzetességei miatt felépülte a 12. század közepe tájára tehető.³² A következő periódusban épült a nyugati homlokzaton két, a hajó mellett elhelyezkedő torony, valamint a templomtól délre található területen ekkor emelték a kolostor épületeit. E második periódusú építkezés jó eséllyel a 12. század végén, a 13. század elején történhetett. Ezt követően úgy tűnik, sokáig nem történt olyan beavatkozás a templomon, amelynek jelentős nyoma lenne a ma álló épületen. A következő, harmadik építési szakasz Bajoni István *commendatorságához*, azaz hozzávetőleg az 1485–1508 közötti időszakhoz köthető. Ekkor jelentős átalakítások történtek: átépítették és boltozattal látták el a szentélyt, amely így elnyerte a mai, a hajóval egyező szélességű formáját, valamint ezzel összefüggésben áthelyezték a diadalívet és átszervezték a nyílások rendszerét a déli oldalon. A következő, negyedik építési fázis nem sokkal ezután – talán még a 16. század első felében – történhetett. Ekkor a szentély északi oldalára sekrestyét, valamint egy támpillért emeltek. A templomot ezt köve-

ásatási rajzon (ez megtalálható: Forster Tervtár 25872 és MNM Adattár VIII. 150/1968.) feltüntetett építési szakaszok értendők.

32 A periódusok itt megadott kelezése nem egyezik Kozák Károly elképzeléseivel, ezek már a saját kutatásaim eredményeit tükrözik. Ezek részletes kifejtésére azonban jelen tanulmányban nem kerül sor, erről részletesen: Mag 2013.



12. Periodizációs alaprajz (Forster Tervtár 52237. számon található 2. ásatási rajz nyomán)

tően nem bővítették további épületrészekkel, csak két újabb, a szentély délkeleti sarkához illesztett támpillérrel látták el, ezek felépülte köthető az ötödik periódushoz. Kozák Károly megfigyelései szerint ezekkel egykorú volt az a bélésfal, amelyet a hajóban, illetve a szentélyben a helyreállítás során elbontottak, és amelyeken a vakolatba karcolva több, e periódust keltező évszám volt megtalálható – a legkorábbi 1619-ből. A templom újkori történetéből kiemelendő, hogy a nyugati toronypár 1847-ben kezdődött elbontását követően 1852-re alakult ki a ma is látható, egytornyos nyugati homlokzat.³³

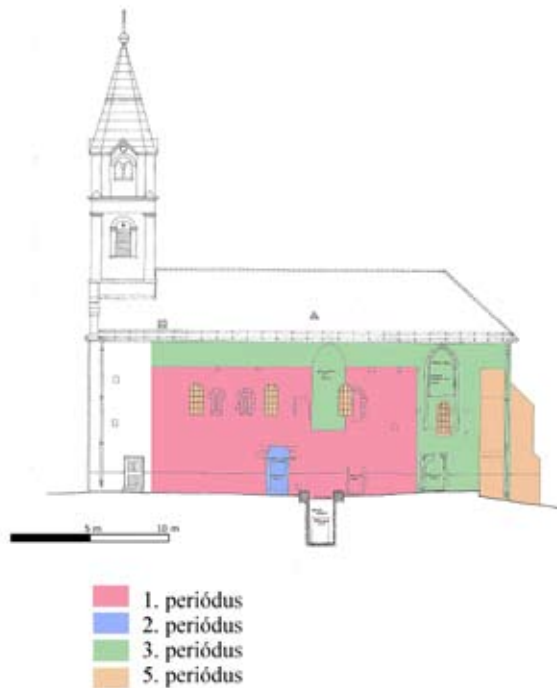
33 Chobot 1913, 62–63.

A templom késő középkori átépítése

Jelen tanulmányban a tereskei templom utolsó jelentősebb, azaz a harmadik építési periódusáról esik szó részletesen, amely az írott források tanúsága alapján hozzávetőleg az 1485 és 1508 közötti időszakra tehető, s Bajoni István nevéhez köthető. Apja, István, Hunyadi János katonája, valamint Vitéz János familiárisa volt, birtokai Békés- és Bihar megyékben feküdtek.³⁴ Az ifjabb Bajoni István már a Mátyás-kori, humanista műveltségű, Itáliában tanult elit tagjává válhatott: 1467 nyarán Bolognában kánonjogi

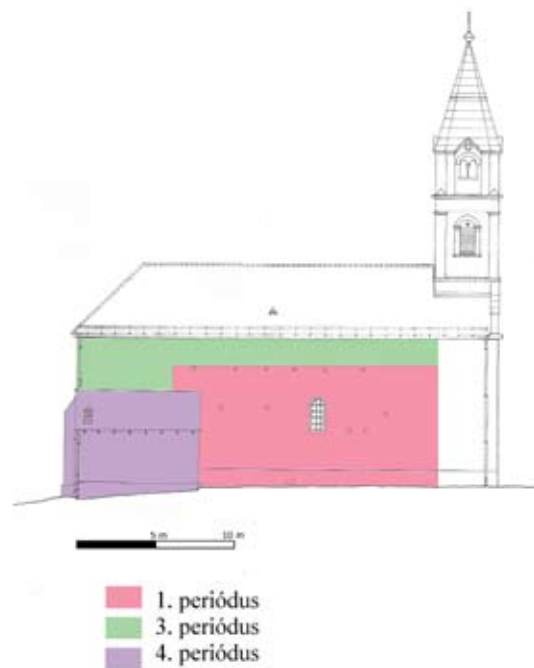
34 Fraknói 1899a, 3; Bónis 1971, 226.

DÉLI HOMLOKZAT



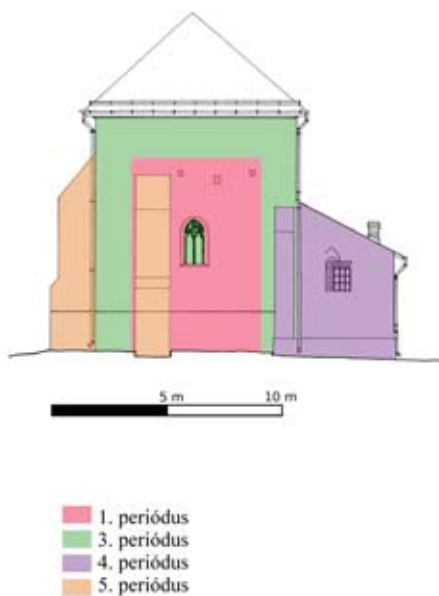
13. Építési periódusok a déli homlokzaton (Forster Tervtár 40535. számon található F-07 jelzetű felmérés felhasználásával)

ÉSZAKI HOMLOKZAT



15. Építési periódusok az északi homlokzaton (Forster Tervtár 40535. számon található F-06 jelzetű felmérés felhasználásával)

KELETI HOMLOKZAT



14. Építési periódusok a keleti homlokzaton (Forster Tervtár 40535. számon található F-04 jelzetű felmérés felhasználásával)

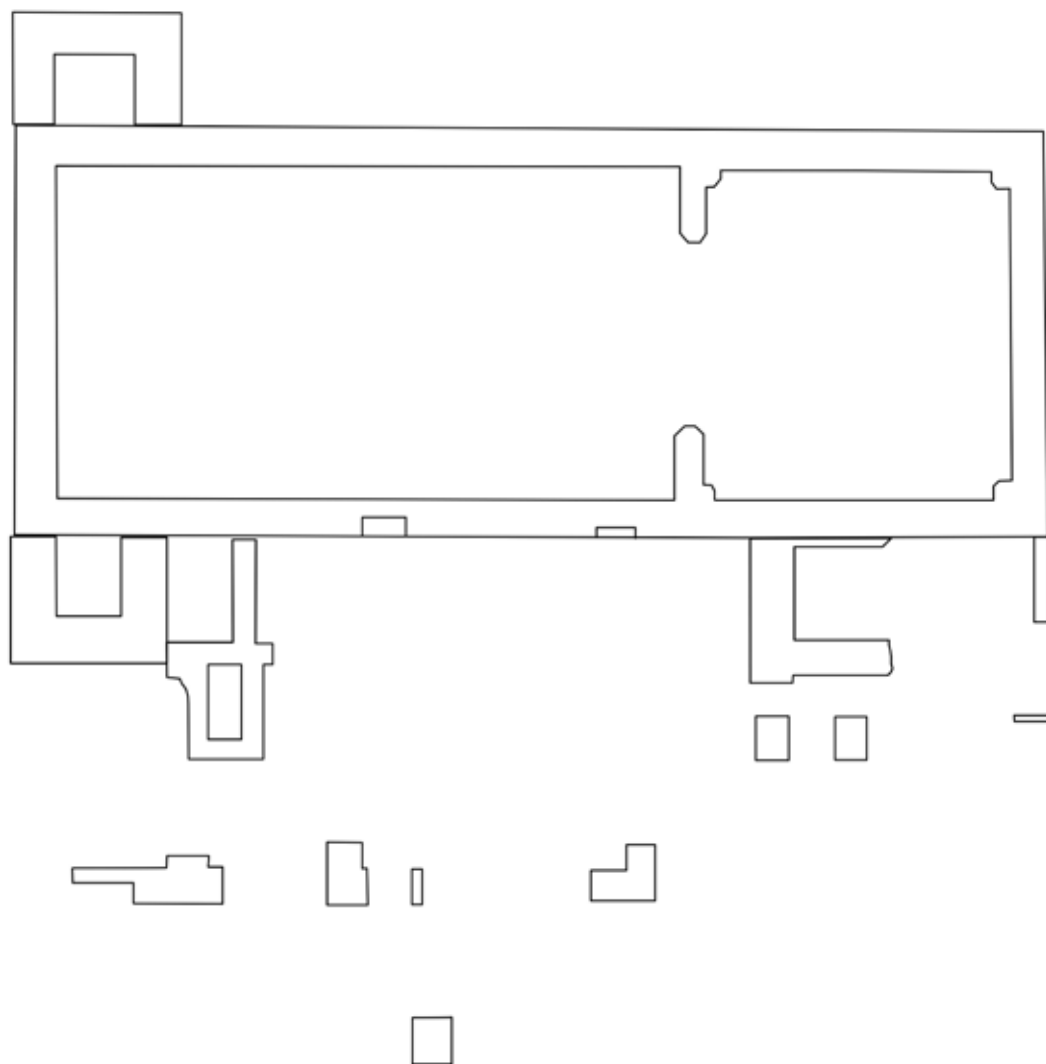
doktorátust szerzett, tanulmányait Vitéz János finanszírozta.³⁵ Hazatérte után, 1467–69 között Mátyás titkára volt,³⁶ ez idő alatt követként megfordult Rómában, Firenzében, majd 1470-ben Velencében.³⁷ Janus Pannonius-szal szintén jó viszonyban volt, erről tanúskodik, hogy a költő egy elégiában örököltette meg Bajoni egy 1469-es római vadászkalandját.³⁸ A költemény szerint Bajoni a Tiberis partján elejtett egy szarvast, amelynek fejét és díszes agancsát a pápának ajándékozta, a combból pedig a bíborosoknak juttatott. A vers – az elmesélt történet igazságtartalmától függetlenül – jól jelzi Bajoni kiterjedt kapcsolatait. Még egy eseményt szükséges kiemelni Bajoni István itáliai tartózkodásának idejéből: 1469-es firenzei követjárása során állítólag az ő javaslatára küldött Firenze városa és Lorenzo de' Medici egy oroszlánpart

35 Kristóf 2001, 79.

36 Bónis 1971, 226.

37 Fraknoi 1899a, 4–5.

38 Janus Pannonius: De venatione Stephani de Baion oratoris.



16. A harmadik periódus alaprajza

a magyar királynak.³⁹ Mátyás Bécsben fogadta a Telegdi Jánossal küldött állatokat, Pajorin Klára véleménye szerint ezzel azt jelezve III. Frigyes császárnak, hogy Firenze hódol előtte.⁴⁰ E történet szintén kitűnően reprezentálja, hogy Bajoni olyan körökben mozgott, ahol humanista műveltséget szerzett, s talán feltehető, hogy a kor hatalmasságainak kifinomult, összetett, szimbolikus nyelvét is érthette. A királyi *secretarius* pozíciót 1469-ig viselte, karrierje idáig ívelt töretlenül felfelé. A Vitéz-féle összeesküvés után azonban – vélhetőleg az érintettekkel való jó kapcsolata, esetleg személyes érintettsége mi-

att – visszavonulni kényszerült a közügyektől.⁴¹ Ezt követően komáromi főesperes, esztergomi, majd váci kanonok 1478-ig.⁴² A királyi udvarban való mellőzöttsége ellenére korábbi barátaival, például Váradi Péterrel, továbbra is fenntartotta kapcsolatát.⁴³

1485-ben bukkan fel először Bajoni István, mint tereskei *commendator*. A *commendat*rendszer a 15. században vált népszerűvé: az uralkodó a monostorok élére *commendator*okat nevezett ki, akik gyakran világi papok, vagy egyéb világi személyek voltak, ritkább esetben

39 Balogh 1966, 681.

40 Pajorin 2008, 143.

41 Kristóf 2001, 80; Véber 2009, 22.

42 Kristóf 2001, 80.

43 Véber 2009, 20.

szerzetesek.⁴⁴ Pálos Frigyes szerint Mátyás ismeretlen időpontban, valamikor az 1470-es években adományozta *commendaként* „*nagyra becsült hívének kitüntetésül*”⁴⁵ a tereskei apátságot. A fentieket tekintetbe véve – Bajoni karrierjében 1469–1470 táján láthatóan törés mutatkozik – azonban inkább Kubinyi Andrásnak adhatunk igazat, aki szerint Tereskével kapcsolatban is arról lehet szó, mint a jászói premontrei prépostság esetében, amely *commendaként* egyfajta „nyugdíjként” szolgált Bessenyoí Bertalan egykori királyi kincstartó számára.⁴⁶ Bajoni *commendatorságának* pontos vége csak úgy ismeretlen, mint kezdete, de legkésőbb 1508-ra az egykori apátság temploma és birtokai már az Esztergom-szigeti bencés apácák tulajdonát képezték.

E két évszám – 1485 és 1508 – szolgál tehát támpontul a templom középkor végi, harmadikként meghatározott építési periódusának datálásához. A régészeti kutatások alapján kijelenthető, hogy ebben a fázisban nyerhette el a templom szentélye ma is látható alaprajzi formáját: elbontották a korábbi – még az első periódusból származó, 12. századi – szentély északi- és déli falát, valamint a hozzá tartozó diadalívet, a keleti zárófalát ugyanakkor a helyén hagyták. Az oldalfalakat a templomhajó falainak vonalában építették újjá, következésképpen az így átalakított épületrész egyenes záródású maradt, de a hajóval egyező szélességű lett. Az új diadalív a korábbi hajó területére került, így tulajdonképpen viszonylag kis átépítés árán jelentősen növelték a szentély alapterületét. A Kozák-féle szöveges, illetve rajzi dokumentációból nem derül ki egyértelműen, de feltehetőleg a szentélybővítéssel egy időpontra tehetjük a déli homlokzaton a falkutatás során megtalált két nagy mérműves ablakot, valamint a szentély déli oldalán található, mára befalazott késő gótikus ajtót. Sajnálatos módon ugyancsak nem található arra vonatkozó információ, hogy a reneszánsz stílusban faragott pasztofórium és a szentély falzatának viszonyát vizsgálták-e a falkutatás során. Amennyiben a fülke kialakítása nem utólagos, és a falazat elkészültének ide-

jére, azaz nem sokkal 1485 utánra tehető, úgy a hazai *all'antica* stílusú fali szentségtartók egy igen korai példájával számolhatunk Tereskén.⁴⁷

A szentély egykori boltozata

A templom épületében és környezetében végzett kutatások során nagy mennyiségű kőfaragvány került elő: a ma altemplomként funkcionáló egykori kriptában összesen mintegy 150 töredéket tárolnak. Ezek közül körülbelül 120 köthető a jelenleg tárgyalt harmadik periódushoz, tehát láthatóan az anyag nagy része e korból származik. A legnagyobb számban a szentély egykori lezárását jelentő boltozati bordatöredékek maradtak ránk, azonban több egyéb kőfaragvány, például nyíláskeret-töredékek, hevederborda-töredékek,⁴⁸ illetve mérműtöredékek is e korszakhoz köthetők. A következőkben a templom szentélyének egykori boltozatát alkotó kőfaragványokról esik szó részletesen.

A kőfaragványok kivétel nélkül a templom műemléki helyreállításához kapcsolódó falkutatási és ásatási munkák során kerültek elő. Kozák Károly csak egy helyen utal rá, hogy a hajó akkor még álló bélésfalában másodlagosan beépített gótikus köveket figyeltek meg.⁴⁹ Pálos Frigyes könyvében néhány, mára elveszett reneszánsz stílusú faragvánnyal – egy tojásléces párkánytöredék, egy párkány szimarészlete, valamint egy balusztörtöredék – kapcsolatban azt írja, a „*feltöltődött padozat alól*” kerültek

47 A legtöbb kutató egyértelműen Bajoni Istvánt véli a mű megrendelőjének, s a források által igazolt, 1485 körül végzett építési tevékenységhez köti (Schallaburg 1982, 656–657 (Kat. Nr. 804.); Kazareczki 2003–2004, 137; Horváth 2007, 191; Mikó 2009, 101), Feuerné Tóth Rózsa ugyanakkor amellet foglalt állást, hogy a szentségtartó faragásmódja az 1505–15 közötti időszakra utal (Feuerné 1977, 219).

48 E daraboknak és a szentély boltozatát alkotó töredékeknek egymáshoz való viszonya további vizsgálódást igényel. Formájuk, és magasságuk egyező, ugyanakkor jóval szélesebbek. Vélhetőleg egy, a szentély beboltozásával egy időben készült, másik boltozat részét alkothatják.

49 MNM Adattár VIII. 150/1968. jelzet. Ásatási jelentés, 3. Az ásatási jelentés még egy helyen utal arra, azonban még általánosabb megfogalmazásban, hogy az elvégzett munkák során faragott kövek: boltozati bordák, nyíláskeret-töredékek kerültek elő. MNM Adattár VIII. 150/1968. jelzet. Ásatási jelentés, 4.

44 Kubinyi 1996, 538.

45 Pálos 2010, 15.

46 Kubinyi 1996, 540.



17. A kutatás során előkerült kőfaragványok archív felvételen (Forster Tervtár 11325.)



19. A kutatás során előkerült kőfaragványok archív felvételen (Forster Tervtár 11325.)



18. A kutatás során előkerült kőfaragványok archív felvételen (Forster Tervtár 11325.)

elő.⁵⁰ Egyéb töredékek másodlagos helyzetben voltak beépítve a templomban, írja Pálos Frigyes.⁵¹ Szintén az egykori plébános munkájából tudható, hogy a bélésfalak mellett az egykori kriptában is volt – ugyancsak másodlagosan befalazva – néhány bordatöredék.⁵²

50 Pálos 2010, 51. Az említett reneszánsz töredékeket 2013-ban már nem találtam a templomban őrzött kőfaragványok között, így ezek csak egy-egy, Pálos Frigyes által közölt vázlatos rajzon (Pálos 2010, 51), valamint néhány archív fényképen (Pálos 2010, 51; Forster Tervtár 11325.) tanulmányozhatók. A tojásléces párkánytöredéket Feld István és László Csaba még említik a solymári, illetve csóvári várak épületfaragványait feldolgozó, 1981-ben megjelent cikkükben, vélhetőleg tehát ekkor még ismert volt a töredék holléte. Az említett szerzők úgy vélik, a tereskei párkányelem talán a sekrestyéhez tartozhatott (Feld – László 1981, 85).

51 Pálos 2010, 45; 47. Ezeknél is a lebontott bélésfalakra gondolhatunk leelőhelyként.

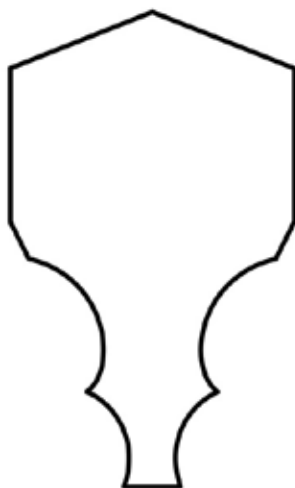
52 Pálos 2010, 42.

Az említett, mintegy 120 késő középkori kőfaragvány közül 96 darab egyértelműen ugyanazon bordás boltozat elemeként volt meghatározható. Ez az elpusztult boltozat minden bizonnyal eredetileg a templom kibővített szentélyében szolgált a tér lefedésére. A 96 mészkőből való⁵³ töredék nagy részét a boltozat alapelemét jelentő egyszerű bordatöredékek alkotják, de szerencsés módon három darab hármascsomópont, és egy zárókő is előkerült. Ezek, valamint annak a térnek ismeretében, amelynek lefedésére szolgált, nagy biztonsággal rekonstruálható az egykori bordás csillagboltozat formája – erről hamarosan szó esik.⁵⁴

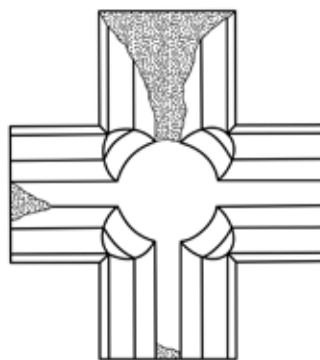
A bordatöredékek kétszer hornyolt, a hornyok előtt élszedett profilúak. Némileg eltérő formát csak azok az elemek mutatnak, amelyek eredetileg a zárókővel, illetve a csomóponti kövekkel álltak közvetlen kapcsolatban, ezek is csak azon részükön – a bordató záródásánál, amely a boltozatba építve a korabeli szemléző számára nem is volt látható. Az egyszerű bordatöredékek eredetileg átlagosan 25 cm magasak és 15,5 cm szélesek voltak, orrlemezük szélessége a legtöbb esetben 2–3 cm között változott. A töredékek faragott illesztési síkján több esetben köelhelyező jelek, orrlemezükön pedig összesen öt darab kőfaragó jel is megfigyelhető. Utóbbiak közül mind különböző, s kivitelezésükben is eltérők: az egyik igen vékony vonalú, a másikat durvább, vastagabb vonalakkal

53 A kövek anyagának meghatározásában Györkös Dorottya, az ELTE–TTK mesterszakos geológushallgatója volt segítségemre.

54 Sedlmayr 1979, 158.



20. A tereskei bordák profilja

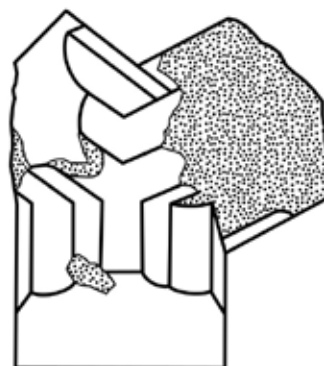


21. A zárókő



vésték a kőbe. A hármás csomópontok közül kettő meglehetősen töredékes, de a harmadik csomóponti kő, valamint a zárókő viszonylag jó állapotúnak mondhatók. A zárókő a bordatöredékekkel azonos magasságú, azonos profilból kialakított forgástest, annyi különbséggel, hogy a bordahát vízszintes lezárású. Megjegyzendő, hogy vállkő, konzol, vagy egyéb olyan töredék, amely a bordák indításáról tanúskodna, nem maradt fenn. E helyen szükséges megjegyezni, hogy a szentély négy sarkában egy-egy négyzetes alapú, sarkán élszedéssel ellátott pillért is találtak a bélésfalak elbontása után. Ezek – amennyiben a szentély falzatával egykorúak – a szintén ekkor elkészített boltozat alátámasztására szolgálhattak.⁵⁵

A kutatások alapján kijelenthető, hogy az a tér, amelynek lefedésére a boltozat szolgált, megegyezik a ma is álló szentély terével. S annak ellenére, hogy a boltozat teljes mértékben elpusztult, e tér méreteinek, valamint a bordák találkozási pontjainak és a zárókőnek ismeretében mód nyílhat az egykori lefedés elméleti rekonstrukciójára. Ezt korábban már többen is megtették, elsőként Sedlmayr János 1976-ban, majd az ő elképzelései nyomán Pattantyús Ábrahám Ádám és Horváth Alice (BME Építészet-



22. A legjobb állapotú hármás csomópont

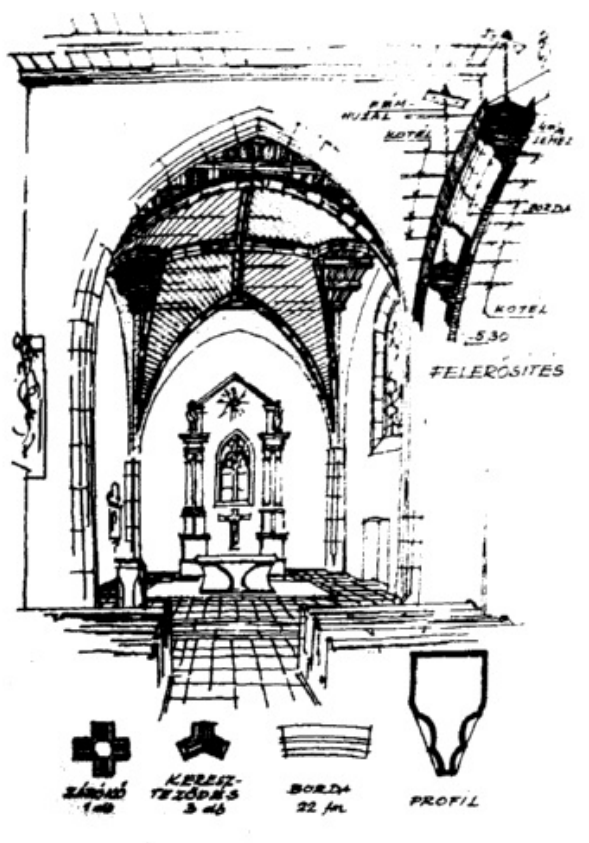
történelmi és Műemléki Tanszék) készített új terveket az ezredforduló környékén.⁵⁶

A rekonstruálható egyszerű csillagboltozat vélhetőleg a szentély sarkaiban álló négy falpíllérré támaszkodott.⁵⁷ Arra már utaltam, hogy a

⁵⁶ Sedlmayr 1979, 171; Pálos 2010, 112.

⁵⁷ Ugyanakkor azzal az eshetőséggel is számolni kell, amely Szakál Ernő – a Forster Központ Tervtárában fellelhető – szakvéleményében szerepel. Eszerint a fal-

⁵⁵ A kutatási dokumentációban nem található erre vonatkozó megjegyzés.



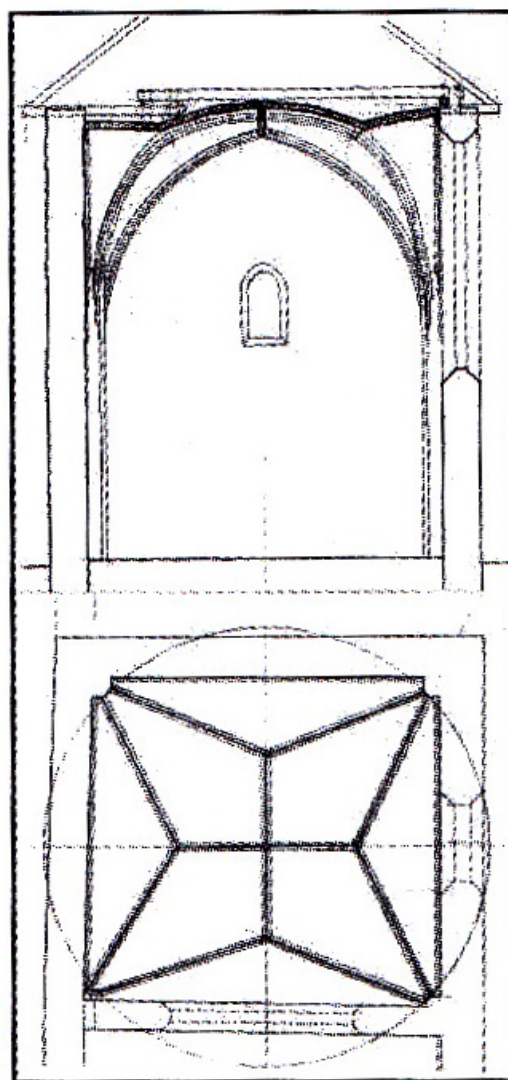
23. Sedlmayr János terve a szentély elpusztult boltozatának helyreállításához, 1976 (Sedlmayr 1979, 170. 17. kép)

falpillérek, valamint a bordaindítások kapcsolata kétséges – fennmaradt ilyen jellegű töredékek hiányában. A két korábbi rekonstrukciós elképzelés és a kőfaragványok egyenkénti felmérési rajzainak felhasználásával elkészült a szentély egykori boltozatának háromdimenziós számítógépes modellje.⁵⁸ Kiszámítható, hogy körülbelül 60 méternyi borda volt szükséges a boltozathoz, amelyből közel a fele – mintegy 27 méternyi töredék – áll ma rendelkezésre. Mindezzel együtt természetesen fontos szem előtt tartani az elkészült rekonstrukció hipotetikus voltát.

A fent ismertetett módon rekonstruálható szentélyboltozatról elmondható, hogy a bor-

pillérek egy későbbi boltozatot támasztottak alá, és ezek építése miatt tűntek el nyomtalanul a gótikus boltozathoz tartozó boltvállak. Mivel a dokumentációban nem rögzítették, hogy a szentélyben végzett kutatások során megfigyelhető volt-e a falpillérek utólagossága, avagy sem, így ezt a kérdés nem eldönthető. Forster Tervtár 11325.

⁵⁸ A számítógépes rekonstrukció Őri László építőmérnök munkája, akinek segítségét ezúton is köszönöm. A töredékek felmérésében nyújtott segítségükért köszönettel tartozom több barátomnak és hallgatótársamnak.

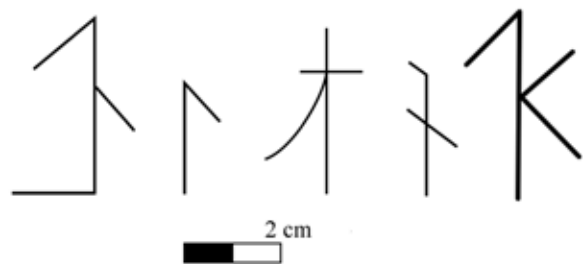


24. Pattantyús Ádám rekonstrukciós rajza (Pálos 2010, 113.)



25-27. Az egykori boltozat modellje (Őri László munkája)





28. Kőfaragó jelek a tereskei bordákon

daprofil, valamint a boltozat formája igen egyszerű. Átlagos formái miatt egyértelmű datálást önmagában nem tenne lehetővé, hiszen a kétszer hornyolt bordaprofil a 15. század végének, 16. század elejének igen széles körben elterjedt típusa.⁵⁹ A tereskei apátság késő középkori történetére vonatkozó írott források ezt alátámasztani látszanak, azonban ezek segítségével sem keltezhjük az 1485–1508 közötti időszaknál pontosabban a vizsgált épületrész elkészültét.

A tereskei templom elpusztult szentélyboltozatának építészettörténeti vonatkozásaival érintőlegesen Buzás Gergely, Laszlovszky József, Papp Szilárd, Székér György és Szőke Mátyás foglalkoztak egy közösen írt tanulmányukban.⁶⁰ A tanulmányban a szerzők amellet érveltek, hogy a 16. század második évtizedében a visegrádi ferences kolostor munkálatainak befejeztével a kerengő déli szakaszán dolgozó műhely egy vagy több tagja Werbőczy István szolgálatába szegődött, s neki dolgozott több Nógrád megyei építkezésen, így Alsópetény és Nagylóc, valamint Tereske templomain.⁶¹

Visegrádon Luxemburgi Zsigmond telepítette le az obszerváns ferenceseket még a 15. század húszas éveiben, azonban viszonylag hamar, a század közepére használhatatlanná váltak az épületek, ezért Hunyadi Mátyás 1473-ban engedélyt kért a pápától a kolostor újjáépítésére.⁶² Kezdetben a kutatás álláspontja az volt, hogy erre a helyreállításra Mátyás uralkodása alatt már nem kerülhetett sor, azonban az ásatásból előkerült kőanyag feldolgozása során Halász

Ágoston és Mordovin Maxim kimutatták, hogy e korban is folyt építkezés a kolostor területén.⁶³ II. Ulászló uralkodása alatt ismét nagyobb munkálatok zajlottak: ezek legkésőbb 1513-ra befejeződhetnek, hiszen ekkor már itt tartották az obszerváns ferencesek rendtartományi gyűlését.⁶⁴

A kolostor kerengőjében az ásatás során számos boltozati bordatöredék került elő az omladékrétegből.⁶⁵ E faragványok profilja a tereskeivel megegyező: kétszerhornyolt, a bordató előtt élszedéssel ellátott – a Mátyás- illetve Jagelló-koron belüli pontosabb datálásra úgyszintén alkalmatlan. Az említett tanulmány szerzői számára a Nógrád megyei Alsópetény római katolikus plébániatemplomának 1988. évi, Valter Iona és Simon Zoltán által végzett kutatása nyújtott segítséget.⁶⁶ Ennek során másodlagos beépítésből ugyancsak számos boltozati elem került elő, amelyek egy, csak alapfaliban megfogható, az északi oldalon található kápolnához köthetők. Az alsópetényi „bordák profilja, mérete azonos a visegrádi ferences kolostor kerengőjének bordáival, sőt az egyik bordán egy, a visegrádival csaknem egyező kőfaragójel is előkerült” – olvashatjuk.⁶⁷ Az alsópetényi építkezés a kutatók szerint Werbőczy István nevéhez köthető, akinek itteni birtoklására 1515-ből van biztos adat.⁶⁸ A tanulmány szerint az alsópetényi építkezéssel „minden bizonnyal összefügg” a szintén nógrádi Nagylóc templomának átépítése, amely 1511-től volt Werbőczy birtoka, és ahol alaprajzi formájában és méretében az alsópetényivel egyező szentély található.⁶⁹ A feltételezett sor következő eleme Tereske, amelyről szintén elképzelhető, hogy az 1510-es években Werbőczy birtoka volt, és ahol a „bordák profilja, mérete ugyanaz, mint a visegrádi kerengőben és az alsópetényi templom-

59 Császár 1984, 69.

60 Buzás et al. 1994. Ugyanez angol nyelven: Buzás et al. 1995.

61 Buzás et al. 1994, 293; Buzás et al. 1995, 32.

62 Buzás et al. 1994, 282.

63 Halász – Mordovin 2002, 239.

64 Buzás et al. 1994, 283.

65 Buzás et al. 1994, 291; Buzás et al. 1995, 31.

66 Buzás et al. 1994, 293; Buzás et al. 1995, 31.

67 Buzás et al. 1994, 293.

68 Buzás et al. 1994, 293; Buzás et al. 1995, 31.

69 Buzás et al. 1994, 293; Buzás et al. 1995, 31.

ban, sőt az alsópetényi kőfaragójeggyel azonos jel számos bordán is előfordul⁷⁰ – olvashatjuk.

Így a szerzők szerint egy „jól nyomon követhető kapcsolatrendszer” bontakozik ki előttünk, másképpen fogalmazva, a felsorolt emlékek köre ugyanazon műhely tevékenységéhez köthető.⁷¹ A hipotézis szerint a visegrádi ferences kolostor kerengőjének déli szakaszán dolgozó műhely, vagy annak egy tagja az ottani munkálatok befejezése – 1511, de legkésőbb 1513 – után Nógrád megyében dolgozott a felsorolt templomokon.⁷² Az egyes helyszíneket Werbőczy István személye is összeköti: vélhetőleg az ő szolgálatába szegődhetett a mester és műhelye a visegrádi építkezéseket követően. Az említett szerzők 1512–15 közöttre teszik a nagylóci és az alsópetényi építkezéseket, majd ezután következett volna a tereskei szentély beboltozása.⁷³ Az ismertetett elképzelés Tereskére vonatkoztatott jelentősége az, hogy eszerint a szentély nem a Bajoni-féle, írott forrás által bizonyított építkezéshez volna kapcsolható, hanem ennél későbbre, 1515 utánra tehető. Ez számos kérdést vet fel, például: ha a szentély boltozása nem, úgy mi lenne köthető a Bajoni-féle építkezéshez? Feltételezhetjük-e, hogy 1515 után valaki beboltoztassa a szerzetesek által elhagyott egykori apátsági templom szentélyét? Helytállóak-e azok az érvek, amelyek a visegrádi ferences kolostor, valamint az alsópetényi, nagylóci és a tereskei templom egy-egy részének építését egyazon műhely tevékenységéhez kötik?

A tanulmány értelmében a felsorolt épületek összetartozásának főbb érvei a feltételezett megrendelő – Werbőczy István – személye, a bordatöredékeken megfigyelhető azonos vagy igen hasonló kőfaragójelek, valamint a bordák profiljának és méreteinek egyezése. Mindezek alapján a mester „egyedi vonásaiként” olyan jellemzőket sorolnak fel a szerzők, mint az alapszerkesztésekben való jártasság, az egyszerű boltozatformákra való törekvés, és a kivitelezés pontatlanságai.⁷⁴ Az érvek vizsgálatára – iménti felsorolásukhoz képest – fordított sorrendben

kerül sor. Elsőként és legrövidebben utóbbi jellemzőkről látható be, hogy nem lehetnek bizonyító erejűek, hiszen némi túlzással szinte bármelyik, hasonló környezetben épült korabeli boltozat készítőiről elmondhatók.

Több eredményt remélhetünk a bordák méretének, profiljának összevetésétől. Az alsópetényi, illetve nagylóci templomok köveinek felméréseit – amennyiben készültek ilyenek – még nem tették közzé. Ebből kifolyólag jelenleg csak a tereskei és a már publikált visegrádi kőanyag összevetésére nyílik mód.⁷⁵ Amint már említettem, a visegrádi ferences kolostor faragott köveinek feldolgozását Halász Ágoston és Mordovin Maxim végezték el.⁷⁶ Az általuk közölt visegrádi, II. Ulászló-koriként meghatározott bordatöredékek valóban a tereskeikkel egyező módon írhatók le: kétszerhornyolt, a bordatő előtt élszedéssel ellátott darabok.⁷⁷ Szélességük – 15,6 cm – lényegében megegyező, magasságuk – 22 cm – azonban pár centiméterrel elmarad a tereskei 25 cm-es bordáktól. Ami leginkább feltűnő, hogy a visegrádi bordák hornyolása kevésbé mély, kevésbé ívelt, mint a tereskei daraboké. Következésképpen a visegrádi és a tereskei bordák méretének, valamint profiljának teljesen pontos egyezése nem mondható el, ugyanakkor hasonlóságuk miatt a közöttük feltételezett kapcsolat nem is zárható ki.

További érvként merült fel az azonos kőfaragójelek előfordulása Alsópetényben és Tereskén, amelyek csaknem megegyeznek a Visegrádon felbukkanó jelekkel. Tereskén összesen ötféle kőfaragó jelet lehetett azonosítani, ezek egyike valóban hasonlít némileg a Visegrádon feltűnő jelre, de teljes egyezésről ez esetben sem beszélhetünk. A tereskei és alsópetényi kőfaragójelek egyezéséről – a már említett ok miatt – egyelőre nem alkotható vélemény. Mindenesetre a jelek esetleges azonossága esetén is óvatosnak kell lennünk, hiszen meglehetősen egyszerű formákról van szó, amelyeket egészen különböző korokban vagy műhelyekben is használhattak. Tehát az azonos műhely, illetve

70 Buzás et al. 1994, 293; 300. 21. lábjegyzet.

71 Buzás et al. 1994, 293.

72 Buzás et al. 1994, 293; Buzás et al. 1995, 32.

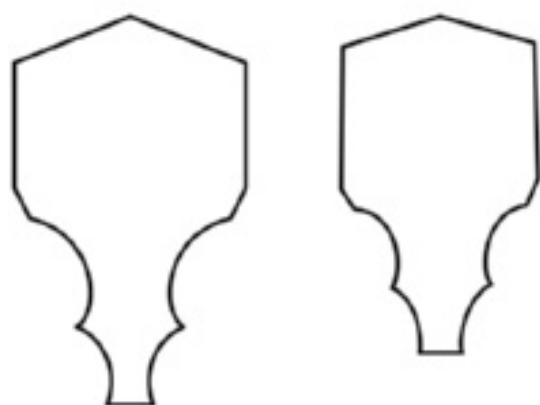
73 Buzás et al. 1994, 293.

74 Buzás et al. 1994, 293.

75 Az említett templomok faragványaiával való összevetés további kutatásokat igényel.

76 Halász – Mordovin 2002.

77 Halász – Mordovin 2002, 244.



29. *A tereskei és a visegrádi bordák összevetése (készült Buzás et al. 1994, 292, 12. kép felhasználásával)*

mester egyértelmű bizonyítékának a kőfaragó jelek sem tarthatók.

A hipotézis szerint a műhely nógrádi tevékenységének emlékeit még egy dolog köti össze: a megrendelő, Werbőczy István személye: Nagylóc 1511-től, Alsópetény 1515-től az ő birtoka.⁷⁸ A többször idézett tanulmány szerint elképzelhető, hogy Tereske az 1510-es években szintén Werbőczyé volt.⁷⁹ Ez valóban nem kizárt, hiszen feltételezhető, hogy a szomszédos Dennek Werbőczy-birtok volt az 1510 körüli időben, azonban tereskei birtoklását egyértelműen alátámasztó adattal egyelőre nem rendelkezünk. Ellenben ez idő tájt az Esztergom-szigeti bencés apácák szerepelnek a forrásokban, mint az egykori apátság és tartozékainak tulajdonosai. A tereskei boltozattal kapcsolatban tehát az írott forrásokra támaszkodva koránt sem lehetünk biztosak Werbőczy megrendelői szerepében. Birtoklása ugyan nem zárható ki Tereskén, azonban kevésbé valószínű, hogy az apácák kezén lévő templom kegyurasága hozzá került volna, így az is nehezen képzelhető el, hogy bármilyen módon támogatta volna a szentély beboltozását.

78 Buzás et al. 1994, 293.

79 Buzás et al. 1994, 300. 21. lábjegyzet.



30. *A tereskei, visegrádi és alsópetényi kőfaragójelek összevetése (készült Buzás et al. 1994, 292, 13-14. kép felhasználásával)*

A visegrádi ferences kolostor kerengőjével kapcsolatban kidolgozott elmélet Tereske vonatkozásában a következőképp értékelhető. Noha a bordák profilja, mérete nem teljes mértékben azonos, ennek ellenére nagyfokú hasonlóságot mutatnak, így a két építkezés közötti kapcsolat egyértelműen nem igazolható, de nem is zárható ki. Az viszont egyáltalán nem tűnik valószínűnek, hogy a tereskei boltozat 1515 után Werbőczy István megbízásából készült volna, sokkal inkább a Bajoni-féle építkezés idejére, 1485 körülre tehető. Ennek fényében megfontolandó lehet a reláció megfordítása, azaz annak feltételezése, hogy esetleg a visegrádi ferences kolostor kerengőjének déli szakasza az ottani korábbi, Mátyás-kori építkezésekhez köthető.⁸⁰ Természetesen ennek igazolása vagy cáfolata további kutatásokat igényel, ahogyan az alsópetényi, illetve nagylóci építkezésekkel való esetleges összefüggés vizsgálata is.

80 Erre az eshetőségre Buzás Gergely hívta fel a figyelmem, ezt ezúton is köszönöm.

Felhasznált források és hivatkozott irodalom

- Forster Tervtár 11325 *Kivitelezéssel kapcsolatos dokumentáció.* Forster Gyula Nemzeti Örökséggazdálkodási és Szolgáltatási Központ, Tervtár, 11325.
- Forster Tervtár 25872 *Régészeti dokumentáció.* Forster Gyula Nemzeti Örökséggazdálkodási és Szolgáltatási Központ, Tervtár, 25872.
- MNM Adattár VIII. 150/1968. *A tereskei rk. templom feltárása.* Magyar Nemzeti Múzeum, Régészeti Adattár, VIII. 150/1968.
- MNM Adattár 308. T. IV. *Tereske (Patay Pál jelentése 162-P25-5/1951.MOK. számon).* Magyar Nemzeti Múzeum, Régészeti Adattár, 308. T. IV.
- A vácsi egyházmegye 1915 *A vácsi egyházmegye történeti névtára I. Vác 1915. Szerző nélkül.*
- Az esztergomi főkáptalan 1871 *Az esztergomi főkáptalan fekvő s egyéb birtokaira vonatkozó okmányok tára. Pest 1871. Szerző nélkül.*
- Balogh 1966 *BALOGH Jolán: A művészet Mátyás király udvarában I. Budapest 1966.*
- Bártfai Szabó 1911 *BÁRTFAI SZABÓ László: A Sárvár-felsővidéki gróf Széchenyi család története I. 1252–1732. Budapest 1911.*
- Borovszky [1911] *BOROVSZKY Samu (szerk.): Magyarország városai és vármegyéi. Nógrád vármegye. Budapest é. n. [1911].*
- Bónis 1971 *BÓNIS György: Jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon. Budapest 1971.*
- Buzás et al. 1994 *BUZÁS Gergely – LASZLOVSZKY József – PAPP Szilárd – SZÉKÉR György – SZŐKE Mátyás: A visegrádi ferences kolostor. In: Koldulórendi építészet a középkori Magyarországon. Művészettörténet – Műemlékvédelem 7. Szerk.: HARIS Andrea. Budapest 1994, 281–300.*
- Buzás et al. 1995 *BUZÁS, Gergely – LASZLOVSZKY, József – PAPP Szilárd – SZÉKÉR György – SZŐKE Mátyás: The Franciscan friary of Visegrád. In: LASZLOVSZKY, József: Medieval Visegrad. Royal castle, town and Franciscan friary. Dissertationes Pannonicae III/4. Budapest 1995.*
- Chobot 1913 *CHOBOT Ferenc: A romhányi plébánia története. Budapest 1913.*
- Czaich 1903 *CZAICH Á. Gilbert: Regesták VIII. Incze pápa korából 1484–1492. Budapest 1903.*

- Császár 1984 CsÁSZÁR László: A gótikus bordaprofilokról. *Magyar Műemlékvédelem* 9 (1984), 69–73.
- Fejér X/I FEJÉR Georgius: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Tom. X. Vol. I. Buda 1834.
- Feld – László 1981 FELD István – LÁSZLÓ Csaba: Gótikus és reneszánsz épületfaragványok a csövéri és a solymári várból. *Művészettörténeti Értesítő* 30 (1981), 81-94.
- Feuerné 1977 FEUERNÉ TÓTH Rózsa: A reneszánsz építészet Magyarországon. Budapest 1977.
- Fraknói 1899a FRAKNÓI Vilmos: Mátyás király magyar diplomatái. *Századok* 33 (1899), 3–5.
- Fraknói 1899b FRAKNÓI Vilmos: Oklevéltár a magyar királyi kegyuri jog történetéhez. Budapest 1899.
- Fraknói 1899c FRAKNÓI Vilmos: Werbőczy István életrajza. Budapest 1899.
- Halász – Mordovin 2002 HALÁSZ Ágoston – MORDOVIN Maxim: Adatok a visegrádi ferences kolostor építéstörténetéhez. *CommArchHung* 2002, 231–250.
- Horváth 2007 HORVÁTH Alice: „Tenplum Domini” – a tereskei pasztofóriumról és a magyarországi reneszánsz pasztoforiumokról. In: Báthory Miklós váci püspök (1474–1506) emlékezete. Szerk.: HORVÁTH Alice. Vác 2007, 191–235.
- Karácsonyi – Borovszky 1903 KARÁCSONYI, Joannis – BOROVSZKY, Samuelis: Regestrum Variadiense. Examinum ferri candentis ordine chronologico digestum, descripta effigie editionis a. 1550 illustratum. Az időrendbe szedett váradi tüzesvaspróba-lajstrom az 1550-iki kiadás hű másával együtt. Budapest 1903.
- Kazareczki 2003–2004 KAZARECZKI Noémi: A gótikus és a reneszánsz stílus együttélése Nógrád és Borsod megye templomépítészetében. *A Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve* 27–28 (2003–2004), 135–157.
- Kellemesi Melczer 1890 KELLEMESI MELCZER István: Okmányok a Kellemesi Melczer család levéltárából XIII., XIV., XV. század. Budapest 1890.
- Knauz 1874 KNAUZ, Ferdinandus: Monumenta Ecclesiae Strigoniensis. Tom. I. Strigonii 1874.
- Kozák 1963 KOZÁK Károly: Tereske. *Régészeti Füzetek* 16 (1963), 90.
- Kozák 1968 KOZÁK Károly: Tereske. *Régészeti Füzetek* 21 (1968), 81.
- Kozák 1975 KOZÁK Károly: Tereske. *Régészeti Füzetek* 28 (1975), 141.

- Kristóf 2001 KRISTÓF Ilona: Személyes kapcsolatok Váradon (1440–1526). *Fons* 8/1 (2001), 67–84.
- Kubinyi 1996 KUBINYI András: Mátyás király és a monasztikus rendek. In: *Mons Sacer 996-1996. Pannonhalma 1000 éve I.* Szerk.: TAKÁCS Imre. Pannonhalma 1996, 538-544.
- Mag 2013 MAG Hella: A tereskei Nagyboldogasszony-templom. (Kézirat.) Szakdolgozat, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Régészettudományi Intézet, Budapest 2013.
- Makkai 1954 MAKKAI László: Nógrád megye története 1848-ig. In: *Nógrád megye műemlékei. Magyarország Műemléki Topográfiaja III.* Szerk.: DERCSÉNYI Dezső. Budapest 1954, 35-81.
- Maksay 1990 MAKSAY Ferenc: Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén I. kötet. *Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 16.* Budapest 1990.
- Mikó 2009 MIKÓ Árpád: *A reneszánsz Magyarországon.* Budapest 2009.
- Nógrád megye műemlékei DERCSÉNYI Dezső (szerk.): *Nógrád megye műemlékei. Magyarország Műemléki Topográfiaja III.* Budapest 1954.
- Pajorin 2008 PAJORIN Klára: Az első humanisták, a hatalmi reprezentáció korai ösztönzői Mátyás udvarában. In: *Hunyadi Mátyás, a király. Hagyomány és megújulása a királyi udvarban 1458–1490.* Budapest 2008, 139–145.
- Pálos 1981 PÁLOS Frigyes: A tereskei templom. (Kézirat.) Szakdolgozat, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Művészettörténeti Intézet, Budapest 1981.
- Pálos 2010 PÁLOS Frigyes: *A tereskei templom.* Aszód 2000. Második kiadás: 2010.
- Prokopp 1983 PROKOPP Mária: *Italian Trecento Influence on Murals in East Central Europe Particularly Hungary.* Budapest 1983.
- Prokopp 1987 PROKOPP Mária: A „lineáris gótika”. In: *Magyarországi művészet 1300–1470 körül. I. kötet.* Szerk.: MAROSI Ernő. Budapest 1987, 350–351.
- PRT XII/B SÖRÖS Pongrácz: *Elenyészett bencés apátságok. A Pannonhalmi Szent Benedek Rend története XII/B.* Budapest 1912, 189–190.
- Rády 1974 RÁDY Ferenc: A tereskei Szent László falkép-ciklus. *Művészet* 15/4 (1974), 8–11.

- Rády 1977a RÁDY Ferenc: Jelentés a tereskei r. k. templom falképeinek helyreállításáról. *Magyar műemlékvédelem 1973–1974. Országos Műemléki Felügyelőség Kiadványai* 8 (1977), 389–395.
- Rády 1977b RÁDY Ferenc: A tereskei templom középkori falképeinek feltárása és konzerválása. *Múzeumi műtárgyvédelem* 1977/4. 55–59.
- Sedlmayr 1979 SEDLMAYR János: Új módszerek és hazai példák elpusztult boltozatok érzékeltetésére. *Műemlékvédelem. Műemlékvédelmi és építészettörténeti szemle* 23/2 (1979), 158–171.
- Schallaburg 1982 BALOGH, Jolán: Tabernakel in Tereske (um 1485–1500). In: Schallaburg '82. Matthias Corvinus und die Renaissance in Ungarn 1458–1541. Katalog des Niederösterreichischen Landesmuseums N. F. 118. Red.: STANGLER, Gottfried – CSÁKY, Moritz – et al. Wien 1982, 656–657, Kat. Nr. 804.
- Velics – Kammerer 1886 DR. LÁSZLÓFALVI VELICS Antal – KAMMERER Ernő: Magyarország török kincstári defterek. Első kötet. Budapest 1886.
- Véber 2009 VÉBER János: Két korszak határán, Váradi Péter pályaképe és írói életműve. (Kézirat.) Doktori értekezés, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Budapest 2009.
- Wenzel IV WENZEL Gusztáv: Árpádkori új okmánytár IV. 1272–1290. Pest 1862.
- Zsigmondkori oklevéltár I MÁLYUSZ Elemér: Zsigmondkori oklevéltár I. (1387–1399). Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 1. Budapest 1951.